

Τίτλος: «Κριτική προσέγγιση μιας απατηλής κοινωνικής κατασκευής»*

Χρήστος Δ. Τουρτούρας (Λέκτορας Παιδαγωγικής του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης).

**Δημοσιεύθηκε στα «Αντιτετράδια της Εκπαίδευσης, τεύχος 95, Φθινόπωρο 2010, σσ. 94-96.*

Ας ξεκινήσουμε από μία βεβαιότητα που, ούτως ή άλλως, θα διερευνηθεί εκτενέστερα παρακάτω: τη βεβαιότητα ότι ο άνθρωπος -κατά την πάγια τακτική του ως προς τη φύση γενικότερα- είδε τη λειτουργία και τις κοινωνικές σχέσεις των μελισσών, τις παρατήρησε και τις κατέγραψε με λεπτομέρειες, τις αναπαρήγαγε τελικά ο ίδιος. Προφανώς, κάτι τον άγγιξε περισσότερο σε αυτές, αφού και άλλα είδη του ζωικού βασιλείου αναπτύσσουν παρόμοιες σχέσεις (τα μυρμηγκία για παράδειγμα), που ωστόσο, για εκείνα απλές αναφορές αφιέρωσε, τόσο στα πλαίσια της εκπαιδευτικής διαδικασίας των γόνων του, όσο και με τη μορφή γνωμικών ή ανεκδότων. Ενδεχομένως, το προϊόν της εργασίας των ταπεινών κι επίμονων μελισσών ήταν εκείνο που αποτέλεσε αξία χρήσης για τον άνθρωπο, τόσο για την υπέροχη γεύση του όσο και για τις θεραπευτικές του ιδιότητες. Ανεξάρτητα, πάντως, από το λόγο που προσήλκυσε το ενδιαφέρον του ανθρώπου η μέλισσα, σημασία έχει πως ολόκληρη η δομή της κοινωνίας της -η ιεραρχική κατάταξη των μελών της, ο απόλυτος καταμερισμός εργασίας ανάμεσά τους, η αφοσίωση και η ανάγκη για εργασία και προσφορά στο σύνολο, η κατανομή του συλλογικού προϊόντος της εργασίας της κυψέλης- αντιγράφηκε από τον άνθρωπο κι εφαρμόστηκε στα πλαίσια της δικής του κοινωνικής συγκρότησης. Γεγονός, που μας αναγκάζει να αναρωτηθούμε, μήπως τελικά δεν υιοθετήθηκε από τους ανθρώπους, ότι παρατηρήθηκε στις μέλισσες, ούτε και προσαρμόστηκε στις ανάγκες της καθημερινότητάς τους, παρά η ίδια η κοινωνικοοικονομική και πολιτική πραγματικότητα των ανθρώπων θεμελιώθηκε στα παρατηρούμενα αυτά χαρακτηριστικά. Γιατί, πώς αλλιώς μπορεί να εξηγήσει κανείς την απόλυτη αντιστοιχία μεταξύ των επιμέρους δομικών στοιχείων, που συντιθέμενα αποτελούν το «όλον» της κοινωνικής συγκρότησης τόσο των μελισσών όσο και των ανθρώπων; Η πιστότητα μεγάλου αριθμού κοινωνικών διαδικασιών μεταξύ των άλογων και των λογικών όντων που εξετάζουμε, αποκλείει a priori οποιαδήποτε τυχαιότητα ή δαιμονική σύμπτωση. Δεδομένης, επιπλέον, της αδυναμίας των μελισσών να προβλέπουν, να στοχάζονται και να δρουν, έστω μιμούμενες τον άνθρωπο, παρά μονάχα να αντιδρούν σε εξωτερικά ερεθίσματα με στόχο την προσαρμογή τους στο περιβάλλον -αυτή είναι άλλωστε και η διαφορά μεταξύ ανθρώπων και ζώων κατά το Μαρξ- καταλήγουμε στο προφανές, ότι ο άνθρωπος ήταν εκείνος που παρατήρησε, μελέτησε και αντέγραψε τον τρόπο δομής και λειτουργίας των κοινωνιών των μελισσών και όχι οι μέλισσες.

Έτσι λοιπόν, παρατηρούμε τις εξής αντιστοιχίες: η κοινωνία των μελισσών εργάζεται επίμονα και κοπιαστικά, για να εξασφαλίσει την τροφή, καταρχήν για τη βασίλισσα και τα μικρά που εκείνη θα γεννήσει και, κατά δεύτερο λόγο, για τη συντήρηση ολόκληρης της κυψέλης. Σε περίπτωση εξωτερικής επιδρομής, τα μέλη της κοινωνίας που εργάζονται και παράγουν το συνολικό πλούτο της κυψέλης, αναλαμβάνουν την αναχαίτιση, πολλές φορές με πράξεις αυτοθυσίας. Ο άνθρωπος ενθουσιάστηκε αρχικά από τη γεύση του συλλογικού προϊόντος της εργασίας των εξαιρετικών αυτών εντόμων, παρατήρησε ολόκληρη τη διαδικασία παραγωγής του και αποφάσισε να υιοθετήσει την καινούρια εμπειρία στη δική του καθημερινότητα. Προτού, όμως, προχωρήσει σε οτιδήποτε, θεώρησε χρέος του να ευχαριστήσει τη μέλισσα για τις γνώσεις που του χάρισε, προσφέροντάς της με τη σειρά του απλόχερα, αυτό που γνωρίζει πολύ καλά να προσφέρει: τη δυστυχία. Ιδιοποιήθηκε λοιπόν το μέλι, αποφεύγοντας να αντιληφθεί, ότι δεν φτιάχνεται για τις δικές του ανάγκες, αλλά εξυπηρετεί άλλους σκοπούς. Ονόμασε με πολύ σικ τρόπο τον εαυτό του μελισσοκόμο, μελέτησε διεξοδικότερα τον τρόπο λειτουργίας των θυμάτων του, απέφυγε τις όποιες αντιδράσεις υπνωτίζοντας με διάφορα μέσα τις πρωτόγνωρες αυτές «παραγωγικές δυνάμεις», συνέλεξε το προϊόν και το πούλησε σε άλλους ανθρώπους που, επίσης πολύ σικ, αυτοαποκαλούνταν έμποροι ή μεγαλέμποροι. Η ειρωνεία βρίσκεται στο ότι ο μελισσοκόμος

στη γλώσσα των ανθρώπων ονομάζεται παραγωγός, χωρίς να έχει παράξει τίποτε, αλλά απλά διότι κατέχει δικαιωματικά (δηλαδή αυθαίρετα), τα μέσα παραγωγής (δηλαδή τα μελίσσια) και κάνει χρήση φυσικών εκτάσεων που, εντελώς τυχαία, ξεχνά ότι δεν του ανήκουν. Στις εκτάσεις αυτές μεταφέρει τα μελίσσια ενίοτε, όταν κρίνει ότι ο φυτικός πλούτος της περιοχής έχει κορεστεί και, βέβαια, ενεργώντας πάντοτε με ιδιοτέλεια, αφού αποσκοπεί στο να τρυγήσει περισσότερο και καλύτερης ποιότητας μέλι από τις δόλιες μελίσσες.¹ Ένα δεύτερο ειρωνικό στοιχείο εντοπίζεται στην περίπτωση του εμπόρου, ο οποίος αγοράζει φθηνά από τον μελισσοκόμο την κλεμμένη εργασία των μελισσών, συσσωρεύει το εμπόρευμα και διαχειρίζεται την τιμή του στην αγορά, ρυθμίζοντας αυτός τις ούτως ή άλλως αυθαίρετες και ανεξέλεγκτες σχέσεις που παρατηρούνται σε αυτήν και αυξάνει τον ατομικό του πλούτο, σε βάρος τόσο των μελισσών, όσο και των υπόλοιπων ανθρώπων (πλην του μελισσοκόμου που, έτσι ή αλλιώς, είναι κερδισμένος), στους οποίους το μέλι ή δε διατίθεται καθόλου ή διατίθεται με υψηλό τίμημα, επιβεβαιώνοντας για μια ακόμη φορά το ρηθέν, ότι τα εμπορεύματα δεν είναι αξίες χρήσης για τους κατόχους τους, παρά μόνον για εκείνους που δεν τα κατέχουν· για τους πρώτους αποτελούν ανταλλακτικές αξίες και μέσα πλουτισμού. Ποιος θα έβγαζε λοιπόν, οποιονδήποτε συμπαθή μαρξιστή, εάν ισχυριζόταν με μένος, ότι ο άνθρωπος καταφέρνει, με απώτερο και πρωταρχικό σκοπό την άντληση της μέγιστης υπεραξίας, να εκμεταλλευτεί άγρια το προϊόν της εργασίας των μελισσών, «προλεταριοποιώντας» τες, αφού δεν αναγνωρίζει ούτε καν τη δεδομένη φυσική ανάγκη τους για συντήρηση και διαίωσιση του είδους τους. Έτσι, μηδενίζει το κόστος παραγωγής, αντικειμενοποιεί την εργασία των μελισσών σε εμπόρευμα, ενσωματώνει στο προϊόν της εργασίας τους (το μέλι) μία αξία που, από απλή αξία χρήσης μετατρέπεται σε ανταλλακτική αξία μέσα από τη διαδικασία της ανταλλαγής, αφού βέβαια, πρώτα εκφραστεί με μια τιμή σε χρήμα (δηλαδή στο συνολικό ισοδύναμο όλων των ειδών που εμπορεύεται).²

Ωστόσο, θα μπορούσαμε να πούμε πως, τελικά, ο άνθρωπος αλλοτριώθηκε μέσα από την άγρια εκμετάλλευση της μέλισσας. Αυτή ήταν και η εκδίκηση του συμπαθούς αυτού εντόμου για ολόκληρη την καταπίεση που υπέστη και υπόκειται διαρκώς. Μα ποια άλλη από την αλλοτρίωση του ανθρώπου μέσα από τις ίδιες τις συνθήκες εκμετάλλευσης που επιβάλλει στα άλλα είδη, και στην περίπτωσή μας στη μέλισσα. Για να γίνω πιο σαφής, ο άνθρωπος εθίστηκε στο να εκμεταλλεύεται την εργασία άλλων ειδών και, όπως ήταν φυσικό, δεν αρκέστηκε σε αυτό· μετέφερε τις σχέσεις εκμεταλλευτή-εκμεταλλεζόμενου, καταπιεστή-καταπιεζόμενου, αφέντη-δούλου και στη δική του κοινωνική και οικονομική οργάνωση. Προλεταριοποίησε άλλους ανθρώπους, συσώρευσε τον πλούτο σε λιγοστά χέρια, οργάνωσε τις κοινωνίες του στα ιεραρχικά πρότυπα των μελισσών. Στην πορεία όμως διαπίστωσε, πόσα πράγματα αγνόησε εξ αρχής. Αγνόησε πρώτα απ' όλα, ότι το προϊόν της εργασίας των ανθρώπων που παράγουν και τους εκμεταλλεύονται όσοι δεν παράγουν, μπορεί να αντιστοιχεί σε μέλι για τους τελευταίους (αφού τους αυγαταίνει τα κέρδη χωρίς κόπο και λίγο κόστος), για τους πολλούς ωστόσο, τους εκμεταλλεζόμενους, είναι πικρό σαν τη χολή και δεν αφήνει την ίδια γεύση. Αγνόησε επιπλέον, ότι οι άνθρωποι δεν τσιμπούν απλά σαν μελίσσες - αν και υπνωτίζονται όπως αυτές ή και συσπειρώνονται ακόμη κάτω από έναν εθνικό σκοπό ή εξωτερικό κίνδυνο κι αυτοθυσιάζονται με ανάλογα παροϊμιώδη τρόπο-³ αλλά εξεγειρονται

¹ Ταιριάζει στο σημείο αυτό να παραθέσουμε αυτούσιο σχετικό απόσπασμα του Μαρξ: «(...) Και στο βαθμό που ο άνθρωπος εκ των προτέρων συμπεριφέρεται απέναντι στη φύση, την πρώτη πηγή κάθε μέσου και αντικειμένου εργασίας, σαν ιδιοκτήτης και τη μεταχειρίζεται σαν να του ανήκει, η εργασία του γίνεται πηγή αξιών χρήσης, άρα και πλούτου (...)» [Μαρξ, Κ. (2007). «Κριτική του προγράμματος της Γκότα». Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, σ.15].

² Για την οικονομία της συζήτησης, εννοιολογήσεις των όρων που χρησιμοποιούνται στο κείμενο μπορεί κανείς να αναζητήσει σε ολόκληρο το έργο του Μαρξ -όπου υπάρχουν διάσπαρτες- ή πολύ συγκεκριμένα στις αντίστοιχες ενότητες της κατεξοχόν οικονομικής του ανάλυσης «Το Κεφάλαιο» [βλ. ενδεικτικά: Μαρξ, Κ. (2010). «Το Κεφάλαιο. Στην περίληψη του Πωλ Λαφάργκ». Αθήνα: Κάκτος].

³ Βέβαια, είναι ανάγκη να αναδείξουμε κάποια σημαντική διαφοροποίηση στον τρόπο που ενεργούν οι μελίσσες έναντι εκείνου των ανθρώπων. Οι μελίσσες, λοιπόν, υπνωτίζονται παρά τη θέλησή τους από έναν εξωτερικό εχθρό και ποτέ από τα δικά τους μέλη, όποια θέση κι αν τηρούν αυτά στην κοινωνική τους ιεραρχία. Ακόμη, εξεγειρονται ενάντια σε οποιονδήποτε εξωτερικό κίνδυνο, που είναι όμως ολότελα υπαρκτός και όχι κατασκευασμένος, οπότε και η αυτοθυσία τους δε θεμελιώνεται σε πλάνη, αλλά περισσότερο στοιχειοθετεί μορφή αντίδρασης συλλογικού τύπου με κοινωνική καθαρά χρησιμότητα και ζωτική σημασία, σαν εκείνη τη μορφή

και καταφέρνουν θανάσιμα πλήγματα στους καταπιεστές τους, όταν συντρέξουν οι κατάλληλες ιστορικές συνθήκες, όταν δηλαδή, αναπτυχθούν επαρκώς και πάψουν να απουσιάζουν οι υλικόι όροι χειραφέτησής τους. Άλλωστε, αυτή είναι και η ιστορική τους αποστολή, να απελευθερώσουν τους εαυτούς τους από την καταπίεση της κυρίαρχης τάξης. Αγνόησε τέλος, την ύπαρξη στην κοινωνική ιεραρχία των μελισσών και μιας άλλης κατηγορίας μελών που ονομάζονται κηφήνες. Ο ρόλος τους είναι να μην κάνουν απολύτως τίποτε, εκτός από το να γονιμοποιήσουν τον κατάλληλο καιρό τη βασίλισσα. Καίριος ρόλος θα λέγαμε, αλλά με μικρή διάρκεια ζωής, αφού μετά την επιτέλεσή του τους σκοτώνουν οι ίδιες οι προλεταριοποιημένες μέλισσες-εργάτριες. Τους κηφήνες, λοιπόν, σκόπιμα τους παραλείψαμε από τη συζήτηση μέχρι τώρα, για δύο λόγους: πρώτον γιατί και ο ίδιος ο άνθρωπος τους αγνόησε ή καλύτερα τους απέκρυψε -ενώ τους είχε παρατηρήσει πρωτογενώς- όταν θέλησε να αντιγράψει την οργάνωση των μελισσών στις δικές του κοινωνίες και, δεύτερον, γιατί τους χρειαζόμαστε εξαιρετικά για το τέλος του κειμένου αυτού. Τους χρειαζόμαστε, γιατί μας διδάσκουν όσα πρέπει τελικά να λάβουμε υπόψη. Αντιστοιχίσαμε τους κεφαλαιοκράτες στις μέλισσες βασίλισσες και τους αποδώσαμε ολόκληρο τον πλούτο μας, την εργασία μας ολόκληρη· αντιστοιχίσαμε τους εαυτούς μας στις μέλισσες εργάτριες, προλεταριοποιηθήκαμε, εξυπηρετώντας αλλότρια συμφέροντα· βάλαμε πολιτικούς-κηφήνες να μας κυβερνούν, παραγνωρίζοντας τον κύριο ρόλο τους να αναπαράγουν το κεφάλαιο που τυφλά υπηρετούν. Όλα αυτά τα πράξαμε, αφού κάποιοι που τα πρωτοπαρατήρησαν στη φύση, τα διέστρεψαν, μας έπεισαν ότι μας ταιριάζουν και, μάλιστα, μας μετέδωσαν και τον αρχικό τους ενθουσιασμό. Όμως, είναι ανάγκη πλέον, να ολοκληρώσουμε το σκηνικό, προκειμένου να μη φανούμε αναντίστοιχοι με την «τελειότητα» της φύσης, που μας παρουσιάζουν ως θεμέλιο λίθο της δικής μας κοινωνίας. Ας αναλογιστούμε λοιπόν, ότι οι μέλισσες βασίλισσες γεννούν τις νέες μέλισσες και διαιωνίζουνε το είδος, ενώ οι δικόι μας κεφαλαιοκράτες διαιωνίζουν μοναχά την τάξη τους, ενώ διάκεινται με μοχθηρία προς το λοιπό ανθρώπινο γένος. Ακόμη, οι μέλισσες εργάτριες εργάζονται και πεθαίνουν προς χάριν της κυψέλης, γιατί κι αυτή με τη σειρά της τις υπηρετεί, αφού μέσα από αυτήν επιβιώνουν και διαιωνίζονται· μοχθούν για τα παιδιά τους και για τον εαυτό τους, αλλά και η μία για την άλλη. Επιμερίζουν τις εργασίες και ορίζουν και τη βασίλισσα για να γεννήσει τα δικά τους παιδιά, τα παιδιά της κυψέλης. Μοιράζονται το συλλογικό πλούτο όλες μαζί...αλλά πάνω από όλα ανέχονται τους κηφήνες, μέχρι να πάρουν όσα εκείνοι χρωστούν στην κυψέλη. Μετά τους ΘΑΝΑΤΩΝΟΥΝ κι απαλλάσσονται από το περίσσιο βάρος. Σε αυτό το σημείο ας σταθούνε όσοι μελέτησαν βαθιά, αλλά παρουσίασαν επιφανειακά τα πράγματα και όσοι, για τον έναν ή τον άλλο λόγο, θεωρούν τους εαυτούς τους καλά βολεμένους. Ας προσέξουν, γιατί...«Οι προλετάριοι δεν έχουν να χάσουν τίποτα, εξόν από τις αλυσίδες τους. Και έχουν έναν κόσμο ολόκληρο να κερδίσουν».⁴

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μαρξ, Κ., & Ένγκελς, Φρ. (1997). *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*. Αθήνα: Ερατώ.
- Μαρξ, Κ. (2000). *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (2007). *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (2010). *Το Κεφάλαιο. Στην περίληψη του Πωλ Λαφάργκ*. Αθήνα: Κάκτος.

πατριωτικού αγώνα που περιγράφει ο Μαρξ, όταν αναλύει τις δομές λειτουργίας της Παρισινής Κομμούνιας του 1871 [βλ. Μαρξ, Κ. (2000). «Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία». Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, σ. 13].

⁴ Η ταύτιση στον επίλογο του παρόντος κειμένου με εκείνο του Κομμουνιστικού Μανιφέστου των Μαρξ και Ένγκελς, είναι προφανώς συνειδητή κι αποτελεί αξεπέραστη λειτουργική ανάγκη, αφού στάθηκε αδύνατη η έμπνευση διαχρονικότερης, πιο επίκαιρης και πιο περιεκτικής διατύπωσης από την προειδοποίηση αυτή για τις κυρίαρχες τάξεις και τους υπαλλήλους της [βλ. Μαρξ, Κ., & Ένγκελς, Φρ. (1997). «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος. Αθήνα: Ερατώ, σ. 108].